

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΜΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ «ΑΝΤΙΟΠΗΣ» ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΚΟΥΒΙΟΝ*

ἽΟ Ἱταλὸς φιλόλογος I. D' Anna¹, προτιθέμενος νὰ ἐδραιώσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ περὶ τῆς πρωτοτυπίας τῆς «Ἀντιόπης» τοῦ Πακουβίου, συνοψίζων ὠρισμένας σκέψεις, ὡς καὶ τινὰ συμπεράσματά του, ἀναφερόμενα κυρίως εἰς τὴν συνοχήν (aderenza) τῆς «Ἀντιόπης» τοῦ Πακουβίου, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁμώνυμον τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδου, παραθέτει σειρὰν τριῶν ἐπιχειρημάτων, ἐχόντων ἐκ πρώτης ὄψεως εὐλόγοφανῆ καὶ ἀταλάντευτον ἰσχύν. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

α') Ὁ χορὸς εἰς τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ Εὐριπίδου συγκροτεῖται ἐξ ἐπιχωρίων, γερόντων ᾠβαίων δηλονότι, ἐν ᾧ εἰς τὴν ἀντίστοιχον τραγωδίαν τοῦ Πακουβίου ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐξ Ἀττικῶν.

β') Ὑφίσταται σημαντικὴ διαφορὰ τῶν δύο τραγωδιῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν διδύμων Ἀντιοπιδῶν Ἀμφίονος καὶ Ζήθου, καὶ δὴ καὶ εἰς τὸν περὶ μουσικῆς.

Συγκεκριμένως ὁ Ἱταλὸς φιλόλογος ἀναφέρει² ὅτι διὰ τοὺς Λατίνους τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, ἡ μουσικὴ δὲν εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος, οὔτε ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς βάσις τῆς ἐκπαιδεύσεως. Συνεχίζων δὲ ἀκολουθῶς ὁ ἐν λόγῳ φιλόλογος ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὰ λατινικὰ ἔργα ἡ μουσικὴ ἐθεωρεῖτο μόνον ὡς στοιχεῖόν τι ἐν περιθωρίῳ (δευτερεῶν) διὰ τὴν ὑποδήλωσιν τῆς περὶ τοῦ otium ἀντιλήψεως. Ἦτο ἄλλως τε δεδομένον ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κοινὸν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιτυχὴ ἐμφάνισιν τοῦ δράματος ἐπεθύμει περισσοτέραν μουσικὴν. Τὸ αἰσθητήριον δὲ τοῦτο ἐκαλλιεργήθη καὶ ὑπὸ τῆς μετέπειτα ἀκμασάσης ἐλεγειακῆς καὶ λυρικῆς καθόλου ποιήσεως.

γ') Τὸ τρίτον ἐπιχείρημα ἀνάγεται εἰς τὴν κατὰ τὸν μουσικὸν ἀγῶνα τῶν δύο ἀδελφῶν διατυπωμένην περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων φιλοσοφίαν. Ὁ Εὐριπίδης ἀποδέχεται τὴν γνώμην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Γῆ καὶ ὁ Αἰθήρ ἀποτελοῦν τὰς βάσεις τῆς δημιουργίας τοῦ Σύμπαντος, ἐν ᾧ ἀντιθέτως ὁ Πακούβιος³ δὲν ἀποδίδει ὕλιστικὴν βάσιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου θεωρίαν του, ὡς διατυποῦται εἰς τὴν «Ἀντιόπην» του, ἐτέροις λόγοις, ὁ Πακούβιος δὲν ἐκαρπώθη τὸ ὕλικόν τοῦτο, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη ὁ Εὐριπίδης διὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἐπένδυσιν τῆς τραγωδίας του.

α') Ἐλεγχος τοῦ πρώτου ἐπιχειρήματος.

Ὡς εἶναι ἤδη γνωστόν, ὁ D' Anna διεῖδε διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο τραγωδιῶν εἰς τὸ θέμα τῆς τοπικῆς προελεύσεως τῶν ἀτόμων τῶν συγκροτούντων τὸν χορὸν. Εἰς μὲν τὸν Εὐριπίδην οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν χορὸν ἦσαν ᾠβαῖοι γέροντες, εἰς δὲ τὸν Πακούβιον Ἀττικοί⁴.

* Ἀνακοίνωσις γενομένη τὴν 5ην.11.1993 εἰς τὴν Μεγάλην Αἴθουσαν Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. (Δ' Πανελλήνιον Συμπόσιον Λατινικῶν Σπουδῶν. Ἀθήναι, 5-7.11.1993. Θέμα Συμποσίου: «Ἡ μίμησις στὴ Λατινικὴ Λογοτεχνία»).

Ἡδη ὁμως ὑπὸ τοῦ N. Wecklein⁵ παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ἐκ διαφόρων προταθεισῶν γραφῶν τῆς λέξεως Attici, προεκρίθη ὑπὸ τοῦ Orelli ἡ γραφή Astici ἀντὶ Attici. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἄκρως σοβαρά, καθ' ὅσον ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ Orelli γραφή Astici ἀντὶ τῆς ὕφ' ἡμῶν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ D' Anna ὀβελιζομένης γραφῆς Attici, παρέχει τὴν ἀσφαλῆ διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ χορὸς τῆς ἐν Θήβαις, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, διαδραματιζομένης τραγωδίας συγκροτεῖται ἐξ Ἀστικῶν, τουτέστιν ἐκ κατοίκων τοῦ ἄστεος, δηλονότι τῶν Θηβῶν. Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ μετωνυμίας. Ἀντὶ νὰ εἴπῃ ὁ Πακούβιος Θηβαῖοι, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς Astici, Ἀστικοὺς δηλαδὴ Θηβαίους, κατοίκους τῶν Θηβῶν⁶.

Συνεπῶς διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Orelli προταθείσης γραφῆς Astici, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἀνεπιφυλάκτως δεχόμεθα ὡς τὴν πλέον ἐνδεδειγμένην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ D' Anna προταθεῖσαν γραφὴν Attici, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ αὐτὸν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρωτοτυπίας τῆς «Ἀντιόπης» τοῦ Πακουβίου, αἴρεται ἡ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν ἐθνικότητα τῶν προσώπων τοῦ χοροῦ εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην.

Ὁ Πακούβιος εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ πρωτοτυπήσῃ εἰς τὸ εἰρημένον δρᾶμα ἥλλαξε τὴν ὀνομασίαν τοῦ χοροῦ προτιμήσας, ἀντὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἀποδιδομένης Θηβαῖοι, τὴν ἀνάλογον τοιαύτην Astici, ἡ ὁποία ἐν κατάκλειδι πρόδηλον καθίσταται ὅτι εἶναι ταυτόσημος τοῦ ὀνόματος Θηβαῖοι.

β') Ἐλεγχος τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήματος.

Εἰς τὸ ἤδη ἐκτεθὲν δεύτερον ἐπιχείρημα, ὁ D' Anna ἰσχυρίζεται ὅτι διὰ τοὺς Λατίνους τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος ἡ μουσικὴ δὲν εἶχε τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν ἐξεπλήρου αὕτη διὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὅτι συνέβαλεν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν θεατῶν καὶ ἐν γένει εἰς τὴν ἐπιμόρφωσιν αὐτῶν. Πάντως εἶναι γεγονός, ὡς ἄλλως τε πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Κικέρων⁷, ὅτι ὑφίσταται ἀντιμάχησις καὶ ἀμφιγνῶμία τις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν περὶ τῆς μουσικῆς. Ὁ διεξαγόμενος μουσικὸς ἀγὼν ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν κύκλον τῶν ἰδιωτικῶν ἐνασχολήσεων ἑκατέρου ἐξ αὐτῶν.

Ἡ ἐκφραζομένη εἰς τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ Πακουβίου γνώμη περὶ μουσικῆς, οὐδόλως διαφέρει τῆς τοῦ Εὐριπίδου⁸. Ὁ Ἀμφίων ἐπαινεῖ τὴν σοφίαν διὰ τῆς ὀνειδισθείσης μουσικῆς⁹. Εἰς τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ Εὐριπίδου, ὁ Ζῆθος στρέφεται κατὰ τῆς μουσικῆς¹⁰ καὶ ψέγει τὸν ἀδελφόν του Ἀμφίονα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδεικνυομένην ῥοπὴν πρὸς τὰς μουσικὰς ἐνασχολήσεις καὶ λέγει εἰς αὐτὸν νὰ παύσῃ μελωδῶν καὶ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν εὐμουσίαν τῶν πολέμων¹¹. Ἡ ταυτότης ὑφίσταται καὶ εἰς τὸν Πακούβιον, ἐνθα ὁ Ζῆθος¹² λέγει ὅτι μισεῖ ἀνθρώπους νοῦθροῦ ἔργου καὶ φιλοσόφου γνώμης.

Ἄλλ' ὁμως ὁ Ἀμφίων ὑπεραμύνεται τῆς μουσικῆς καὶ καταδικάζει τὰς χειρωνακτικὰς ἐργασίας. Ἡ ὁμοίότης ὑφίσταται τόσον εἰς τὸν Εὐριπίδην ὅσον καὶ εἰς τὸν Πακούβιον. Εἰς τὸν Εὐριπίδην ὁ Ἀμφίων, ἀντιλέγων εἰς τὸν ἀδελφόν του, τονίζει ὅτι θὰ ἄδῃ καὶ θὰ λέγῃ πάντοτε τι τὸ σοφὸν χωρὶς νὰ ταράσῃ οὐδέν, ἐξ ὧν νοσεῖ ἡ πόλις¹³. Περὶ αὐτοῦ πρότερον εἶχε λεχθῇ ὅτι πάντοτε θὰ θηρεύῃ τὰ ἄσματα¹⁴. Εἰς τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ Πακουβίου ὁ Ἀμφίων, κυριολεκτικῶς κεκυριευμένος ὑπὸ τῆς μουσικῆς πανδαισίας, στρέφεται κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ λέγει εἰς αὐτὸν ὅτι οὗτος (sc. ὁ Ζῆθος) εἶναι εἰθισμένος νὰ ποιμαίνῃ κερασφόρα ποιμνία.

Δι' αὐτῆς τῆς φράσεως ὁ Ἀμφίων ἀποδεικνύει εἰς τὸν Ζῆθον ὅτι δὲν εἶναι οὗτος ἱκανὸς διὰ τὰς λεπτὰς τέχνας, τὰς ἐξυπηρετούσας ἰδιαζόντως τὰς ἡδείας καλλιτεχνικὰς τάσεις καὶ αἰσθήσεις τοῦ πνευματοκρατικοῦ χώρου. Συνεπῶς εἰς

τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ Πακουβίου, ὥς καὶ εἰς τὸν Εὐριπίδην, ὁ Ἀμφίων¹⁵ ἀποδύεται εἰς ἀγῶνα ἐξυψώσεως τῆς μουσικῆς, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ποιμενικὴν ἐνασχόλησιν καὶ κατὰ ταῦτα παρέχεται ἡ δυνατότης εἰς τὸν Πακούβιον, μέσῳ τοῦ ἥρωος τοῦ Ἀμφίονος, νὰ τονίσῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς μουσικῆς καὶ δι' αὐτῆς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξύψωσιν τῆς παιδευτικῆς στάθμης τῶν Λατίνων τῆς ἐποχῆς του.

γ') Ἐλεγχος τοῦ τρίτου ἐπιχειρήματος.

Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη ὁ Εὐριπίδης εἰς τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ ἀποδέχεται ὡς ἀρχὰς τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος τὴν Γῆν καὶ τὸν Αἰθέρα¹⁶. Ὁ Πακούβιος, κατὰ τὸν D' Anna¹⁷, δὲν ἐκαρπώθη τὸ ὑλικὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀπεδέχθη καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὡς φιλοσοφικὴν ἐπένδυσιν διὰ τὸ ἔργον τοῦ ὁ Εὐριπίδης. Ἰδωμεν ὅμως ἐν ἐκτάσει τὰ γεγονότα.

Εἰς τὸ πρῶτον ἐπεισόδδιον τῆς «Ἀντιόπης» τοῦ Εὐριπίδου διεξάγεται ἀγὼν σοφίας μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν Ἀμφίονος καὶ Ζήθου. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐκφράζει δύο ἰδέας, δύο ἀρχάς, τὸ μὲν τὴν ἔννοιαν τῆς θεωρίας (ἰδεοκρατία) διὰ τοῦ Ἀμφίονος, τὸ δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πράξεως (πραγματοκρατία) διὰ τοῦ Ζήθου. Αὐτὰ ταῦτα τὰ ρεύματα ἐνυπάρχουν καὶ εἰς τὸν Πακούβιον, ὡς εἶδομεν κατὰ τὴν ἀνασκευὴν τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήματος τοῦ D' Anna.

Ἡ Γῆ ἀποτελεῖ εἰς τὴν «Ἀντιόπην» τὸ κέντρον τῆς Εὐριπιδείου φιλοσοφίας¹⁸, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι ἡ ἀΐδιος χορηγὸς τῶν ἀγαθῶν, συγχρόνως ὅμως θεωρεῖται ἡ περιοχή, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πάντα ἀπολήγουν.

Εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην εὐρίσκει τις ἀπήχησιν τῆς κοσμολογικῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς πρώτης φιλοσοφίας τῶν Ἰώνων φιλοσόφων. Αὕτη εἶναι ἡ ἰδεοκρατικὴ περὶ φιλοσοφίας ἀντίληψις ἢ κατὰ πάντα ἐκφράζουσα τὴν ἰδέαν τῆς θεωρίας.

Ὁ Πακούβιος¹⁹ ἀντιλαμβάνομενος τὴν σημασίαν τῆς Γῆς, ὡς καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, εὐμεθόδως χρησιμοποιοῖ τὴν λέξιν terra, εἰς τὸν δεύτερον στίχον τοῦ ἔκτου ἀποσπάσματος καὶ συνάπτων ταύτην μετὰ τῆς μετοχῆς torrens, μετέρχεται τὸ σχῆμα τῆς παρηγήσεως πρὸς ἔτι μεγαλυτέραν ἔμφασιν τῆς λέξεως terra.

Ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν ὁμοίων στίχων τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Πακουβίου ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εὐριπ. Φοιν. 686.
Πάντων ἄνασσα, πάντων
|δὲ Γᾶ τροφός,
Εὐριπ. Ἀντ. ἀπ. 195.
ἅπαντα τίκτει χθὼν
|πάλιν τε λαμβάνει.

Pacuv. Ant. VI 2.
flammeo vapore torrens terra
|fetus exusserit,

Ὡς γνωστὸν αἱ κοσμολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὴν Φιλοσοφίαν²⁰, τὰς ὁποίας ἀπομιμείται ὁ Πακούβιος, συσχετίζονται πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἐκείνην ἀντίληψιν, ἡ ὁποία ἐξετάζει πρωτίστως τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων, θέτουσα τὴν φύσιν ὡς ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας. Ἀρχηγὸς τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς ὑπῆρξε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος.

Περαίνοντες δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς μὴ εὐσταθοῦσαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ φιλολόγου D' Anna προτεινομένην τρίτην διαφορὰν τῶν δύο ποιητῶν, καθ' ὅσον θὰ ἦτο πάντῃ ἀδιανόητον ὁ Πακούβιος νὰ μὴ ὑποστῇ φιλοσοφικὴν τινα ἐπίδρασιν καὶ νὰ μὴ ἐνδύσῃ τὴν τραγῳδίαν του διὰ πνευματοκρατικοῦ φιλοσοφήματος ἀντικειμένου πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς πρὸ αὐτοῦ ἀρχαϊότητος διατυπωθεῖσαν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. I. D' Anna, M. Pacuvii Fragmenta. Romae MCMLXVII. Antiopa, σσ. 43-52. 'Ο ἐν λόγῳ συγγραφεὺς εἰς σ. 43 ἀναφέρει τάδε: ...tuttavia non sarà azzardato ritenere che questa tragedia pacuviana sia stata costruita con maggiore aderenza di altre ad un preciso modello classico, vale a dire alla celebre tragedia euripidea. Α. Λουϊζίδου, Αἱ ἐπικλήσεις πρὸς τὴν Μοῦσαν ἐν τῇ Αἰνείαδι τοῦ Βεργιλίου. 'Εν 'Αθήναις 1947, σ. 5, σημ. 1, ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνοχὴν τῶν βιβλίων τῆς Αἰνείαδος. G. A. Turlides, Loci classici in M. Pacuvii Antiopa. Athenis MCMLXXVI, pp. 3-7. Πρβλ. ὡσαύτως τὰς μελέτας ἡμῶν. Περὶ τὴν «'Αντιόπη» τοῦ Πακουβίου, «ΕΕΣΜ» 4 (1973) 401-406. Μελέται περὶ τὸν Πακούβιον. 'Εν 'Αθήναις 1975, σσ. 24. (Passim). 'Η «'Αντιόπη» τοῦ Εὐριπίδου καὶ ὁ Πακούβιος. (Τὸ πρόβλημα τῆς μιμήσεως). 'Εν 'Αθήναις 1975, σσ. 12. (Passim). 'Ελεγχος τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ I. D' Anna Περὶ τοῦ προτύπου τῆς «'Αντιόπης» τοῦ Πακουβίου. 'Εν 'Αθήναις 1976, σσ. 4-15. Παράδοσις τοῦ περὶ «'Αντιόπης» μύθου ἐν τῇ Κλασσικῇ Γραμματείᾳ. «'Αντίδωρον Πνευματικόν». Τιμητικὸς Τόμος εἰς τὸν Καθηγητὴν Γεράσιμον Κονιδάρην. 'Αθήναι 1981, σσ. 488-493. 'Ο τραγικὸς Πακούβιος ὡς φιλόσοφος (ἐκτυπῶνται).

2. I. D' Anna, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 45: ...che per i Romani della prima metà del II sec. a. Cr. la musica non aveva l'importanza che aveva per gli Ateniesi del v sec. nē in se stessa nē come base dell' educazione... mentre nell' opera latina la musica doveva essere vista solo come un elemento marginale nella delineazione della concezione, dell' otium.

3. I. D' Anna, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46: ... Pacuvio probabilmente non sfruttò questo materiale.

4. I. D' Anna, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 48, ἐνθα παρατίθεται τὸ ἀκόλουθον κριτικὸν σημεῖωμα: 1-4, 7. Cic. Div. II 133 Pacuvianus Amphio: "quadrupes... sono" cum dixisset obscurius, tum Attici (Attici y Pease, Frass. antici φ Attice Bothe Bacchici Welcker rustici Bergk) respondent.

5. N. Wecklein, Die Antiope des Euripides, ἐν Philologus 79 (1923) 54, ἐνθ' ἀναφέρονται τάδε: In der Parodos tritt ein Chor attischer Greise (Hirten) auf. Bei Pacuvius wird nämlich der Chor mit Attici bezeichnet. Freilich heisst es in dem Schol. zu Eur. Hipp. 58 καὶ ἐν τῇ 'Αντιόπῃ δύο χοροὺς εἰσάγει, τὸν τε Θηβαίων γερόντων δι' ὅλου καὶ τὸν μετὰ Θήβης ἢ Δίρκης (L. τὸν ἐκ Θήβης μετὰ Δίρκης), weshalb Orelli bei Pacuvius Astici für Attici vorgeschlagen hat. J. Kambitsis, L' Antiope d' Euripide. (Édition commentée des fragments). Athènes 1972, σσ. XIII-XIV. 'Ενταῦθα ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τάδε: A dire vrai, cette théorie repose sur un postulat dont on ne peut vérifier la solidité, étant donné que la composition du chœur n'est pas connue avec certitude et que nous ignorons pourquoi les vieillards se trouvent sur les lieux du drame. Bien avant la découverte du papyrus de Gourob, on avait relevé une contradiction entre deux témoignages passablement explicites: tandis qu' une scholie euripidéenne précise que le chœur principal d'Antiope était composé des vieillards Thébains, Cicéron, se référant à la pièce de Pacuvius, parle de Attici. [σ.σ. Cic. div. 2. 133 Pacuvianus Amphio... cum dixisset obscurius, tum Attici respondent (fr. 3)]. Pendant longtemps on a cru pouvoir éliminer cette contradiction au détriment du témoignage de Cicéron, la solution adoptée par la plupart des éditeurs de Pacuvius consistant à repousser la leçon des manuscrits et à lui substituer soit astici (Orelli), soit rustici (Bergk). Mais, dès la découverte du papyrus, on a été frappé par le fait que, dans la partie finale de la pièce, le chœur ne reconnaît Lycos qu'à ses insignes (17-18), ce qui donne à croire que les vieillards n'étaient pas citoyens de Thèbes. [σ.σ. 'Does it not follow from this that the chorus of Theban old men, must have been mountain peasants, to whom Lycus' appearance was unknown? Or is this too strict an inference? J. P. Mahaffy, Cl. Rev. V (1891), 187. Selon Weil (Études, 217), il se pourrait que les mots Θηβαίων γερόντων dans la scholie à Hippolyte, fussent une faute de copiste pour 'Αθηναίων γερόντων cf. Wecklein, Phil, 57: Séchan, 296, n. I].

6. J. Kambitsis, ἐνθ' ἄνωτ. σ. XIV. Aussi est-on tenté de supposer que la contradiction entre les deux témoignages est plus apparente que réelle et que Attici et Θηβαῖοι ne sont pas des indications à prendre à la lettre: il se pourrait fort bien que le chœur fût composé de pâtres habitant cette région montagneuse aux frontières mal définies, où la souveraineté athénienne ne fût pas toujours effective. [Cf. Taccone, 60, Frassinetti, 102-(10) 4; G. D' Anna, Athenaeum XLIII (1965), 84-(8)5]. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι τηροῦν διάφορον στάσις ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς ὀνομασίας τοῦ χοροῦ. Τοῦ αὐτοῦ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 136. 'Ενταῦθα ἀποκαλοῦνται Astici οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν χορόν.

7. Cic. Ad Herenn. II 27, 3: verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit... uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia de musica inducta est, disputatione in sapientiae rationem et virtutis utilitatem consumitur.

8. 'I. Μαλλά, Χρονογραφία. Πρ. 49, 11 ed Bonn. (Georgios) Kedrenos Σύνοψις ἱστοριῶν I 44 Bekker) zu kephalion 93 F 5 Jacoby: «ὁ γὰρ σοφώτατος Εὐριπίδης ποιητικῶς ἐξέθετο δρᾶμα ὡς ὁ Ζεὺς εἰς σάτυρον μεταβληθεὶς ἔφθειρε τὴν Ἀντιόπην κακείθεν ἐγεννήθη ὁ Ζήθος καὶ ὁ Ἀμφίων οἱ μουσικοὶ (l. ὁ μουσικός). Πρβλ. ὡσαύτως: Εὐριπ. Ἡρακλ. 26-30: «γέρων δὲ δὴ τις ἔστι Καδμείων λόγος | ὡς ἦν πάρος Δίρκης τις εὐνήτωρ Λύκος | τὴν ἐπτάπυργον τήνδε δεσπόζων πόλιν, | τῷ λευκοπόλῳ πρὶν τυραννῆσαι χθονὸς | Ἀμφίον' ἡδὲ Ζῆθον, ἐκγόνῳ Διός».

9. Cic. De Inv.: I 50, 94: ut Amphion apud Euripidem, idem apud Pacuvium, qui vituperata musica sapientiam laudat.

10. B. Snell, Euripides Fragmente, ἐν: Wiener Studien, 69 (1956) 88. ANTIOPIH 184, 1 = fr. ades. 395.

κακῶν κατάρχεις τήνδε μοῦσαν εἰσάγων

cf. Wil. Kl. Schr. I, 200.

Εὐριπ. Ἀντ. 184, 1-2:

«Μοῦσάν τιν' ἄτοπον εἰσάγεις, ἀσύμφορον,
ἀργὸν φίλοινον, χρημάτων ἀτημελῆ».

11. E. K. Borthwick, Two textual problems in Euripides' Antiope, Fr. 188, ἐν: The Class. Quart., 17 (1967) 41-47.

Εὐριπ. Ἀντ. 188, 2-3:

«παῦσαι μελωδῶν, πολέμων δ' εὐμουσίαν
ἄσκει' τοιαῦτ' αἶεide καὶ δόξης φρονεῖν».

12. Pacuv. Ant. III: odi ego homines ignava opera et philosopha sententia.

13. Εὐριπ. Ἀντ. 202, 1-2: «Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοιμι καὶ λέγοιμι τι | σοφόν, ταρασσών μὲν δὲν πόλιν νοσεῖ».

14. Εὐριπ. Ἀντ. 187, 3: «μολπαῖσι δ' ἡσθεῖς τοῦτο αἰεὶ θηρεύεται».

15. Γενικῶς περὶ τοῦ ἀγῶνος πρβλ. J. Kambitsis, ἐνθ' ἄνωτ. σ. XV. Tout porte à croire que le premier épisode était centré sur le célèbre ἀγὼν λόγων, sur cette discussion qui, eu égard à son importance pour l'intelligence de la pensée d'Euripide, sera examinée dans le chapitre suivant. Il y a lieu, toutefois, d'écarter dès maintenant une hypothèse de Welker (816-7), qui bien que Weil lui eût apporté son soutien, n'a pas résisté aux critiques de Jahn et de Wecklein... Peu de fragments provenant de l'épisode suivant nous ont été conservés, mais il est quasiment certain qu'après l'intermezzo que constituait l'ἀγὼν λόγων, l'action dramatique, rehaussée par un effect spectaculaire, reprenait son cours: Γ. Βασμανόλη, Ἀθέμιτοι Μοῦσαι. Ἐν Ἀθήναις 1972, σσ. 25-32, 41-42. L. Séchan, Étude sur la tragédie grecque dans ses rapports avec la céramique. Paris 1926, σ. 296. Πρβλ. ὡσαύτως καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντες στίχους τοῦ Ὀρατίου: Hor. Epist. I 18, 41-44: = Gratia sic fratrum geminorum, Amphionis atque | Zethi dissiluit, donec suspecta severo | conticuit lyra. Fraternis cessisse putatur | moribus Amphion, ...».

16. L. Alfonsi, Tra Euripide e Lucrezio, ἐν: Hermes, 96 (1968) 118-119, ἐνθ' ἀναφέρεται τὸ διὰ τοῦ στίχου «Γαῖα μεγίστη καὶ Διὸς Αἰθήρ» ἀρχίζον γνωστὸν χορικόν.

17. I. D' Anna, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46. Pacuvio... non sfruttò questo materiale...

18. Φίλοστρ. Εἰκ. I 10 (Ἀμφίων): (ἔδει (Sc. Ἀμφίων) δὲ οἶμαι τὴν γῆν, ὅτι πάντων γενέτειρα καὶ μήτηρ οὐσα... Πρβλ. TGF [Nauck - Snell (1964²) Eurip. Ἀντ. ἀπ. 195 «ἅπαντα τίκτει χθὼν¹⁰ πάλιν τε λαμβάνει»].

19. Pacuv. Ant. VI 2 "flammeo vapore torrens terrae fetum exusserit". Πρβλ. ὡσαύτως Αἰσχύλ. Προμ. Δεσμ. 90, «... παμμήτορ τε γῆ».

20. Θ. Βορέα, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. (Ἀκαδημικά. Τόμος τρίτος). Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 170. Κ. Χ. Γρόλλιου, Ἡ ἐπίδρασις τῆς Πλατωνικῆς παραδόσεως ἐπὶ τῆς Θεολογίας τοῦ Κικέρωνος, ἐν: Πλάτων, 4 (1952) 296. H. Diller, Der vorphilosophische Gebrauch von κόσμος und κοσμεῖν, ἐν: Festschrift B. Snell. München 1956, σσ. 47-60. R. Harder, Kleine Schriften. München 1960, σσ. 330-352, ἐνθα τὸ κεφ. «Die Einbürgerung der Philosophie in Rom». Δ. Δ. Μούκανου, Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλήθωνα στὰ τέσσερα σώματα, ἐν: Πλατωνισμός καὶ Ἀριστοτελισμός κατὰ τὸν Πλήθωνα. [Μελέτες ἀπὸ τὸ Διεθνὲς Συμπόσιο Σπάρτης (26-28

Σεπτεμβρίου 1985)]. 'Αθήνα 1987, σσ. 101-105. W. Nestle, Die Vorsokratiker. Düsseldorf 1956⁴, σ. 21, ἐνθα ἀναφέρονται τάδε: Man pflegt die vorsokratische Philosophie in der Regel Naturphilosophie zu bereichern und nicht ohne ein gewisses Recht». Κ. Γ. Νιάρχου, Θεμελιώδεις "Εννοιες τῆς Φιλοσοφίας. I 'Αθήνα 1992⁴, σ. 269. Π. Ν. Πατριάρχέα, 'Αρχή καὶ γένεσις τῆς φιλοσοφίας. 'Εν 'Αθήναις 1967², σσ. 20-21.

SUMMARIUM

M. Tullius Cicero [Cic. De fin. I 2, 4] de tragoedia Euripidis Pacuviique Antiopa tradit. "Is igitur est difficilius satis facere, qui se Latina scripta dicunt contemnere. In quibus hoc primum in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos sermo patrius, cum idem fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas non inviti legant. Quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam aut Antiopam Pacuvii spernat aut reiciat, quod se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat [Latinas litteras oderit]?" Opinio haec Ciceroniana maxime credibilis est. Nos ibidem primam collationem huiusce tragoediae (sc. Antiopae) M. Pacuvii conamur.

CARMINA LATINA

35. *Omnes scriptores*

*Multi stulti et loquaces
scribunt versus, edunt libros,
putant se scriptores magnos
et poetas magnos esse.*

*Ita homines, qui volunt
legere hodie libros,
sunt in desperatione,
navigant in oceano.*

*Namque in confusione,
in librorum tempestate,
perit homo mersus undis
pelagi nequitiarum.*